

մասին գրուածքն մէջ՝ «Մեր ժամանակի մեծ բանաստեղծներուն մին, Աստիւլ-Հաքը-Համիտ Ֆէյի է որուն բանաստեղծութիւնը ամենէն աւելի մասով կուտայ ինծի ։ Իր բանաստեղծութիւնը իմ հոգեւան սիրուէն է ։»

Այն երեք տարեկան յասկուժիճանները որոնք Աստիւլ-Հաքը-Համիտը իր երկրին բանաստեղծներուն առաջին կարգը կանգնեցին, — մտածման մշտաւեւ բարձրութիւն, ձեռի քանդակագործական գեղեցիկութիւն, յամառ խստապահանջութիւն արուեստի մը որ ու եւ է գլորոցի, ու եւ է չըմանակի զիջողութիւն չ'ըներ, — կը գոհութիւն նոյն չափով իր չորս ողբերգութեանց մէջ, ուր իրականօրէն կը վերադարձնուին անհետացած ժամանակներու չըրդութիւնները ։

Թարխի (Լքուսմը) կը վերադասակարգէն կըրնատային Մաւրիտանացուոց պաշարներն Սպանիոյ դէմ Էչիլիի եւ Տուլսիքի շինեռ (Հրնդկասանի աշխարհակալութիւնը) կը վերակենդանացնեն Մեծն Աղբրանդի սխրագործութիւնները Հնդկաստանի ճամբուն վրայ, եւ Սահուրա (Անապրա) կ'ողէ պատմութիւնն այն արեւելեան վաշխատուն ցիւղերուն, գերազանցապէս ռազմիկ, ոգեւորուած՝ աշխարհակալութեան բազմաճրճ մը, այնքան մեծ որքան անհուն անապատը, ուր երկաթն ասեւ իրենց վրանները կանգնեցին ։

Իր ողբերգութեանց մէջ՝ արեւելեան բանաստեղծութեան բոլոր պեճութիւնները թա-

փերով հանգրժ, հեղինակը՝ նոյն առեւն՝ զբոսազարար առն՝ առնի, տէրոր տէրորի վրայ կը կուտակէր, խրօթ ա անկախութեամբն արուեստագէտի մը որ մշայն ից կրագր կը սեմնէ ։ Այնպէս որ իր ողբերգութիւններէն դեռ ոչ մէկը բեմի վրայ չ'է ելած, որովհետեւ Սթամպուլ չունի բեմ մը այնքան ընդարձակ որ կարելի ըլլայ հոն ներկայացնել ամբողջութեամբ իրեն ու տէրորի փոփոխումները զոր բանաստեղծն ընդշնորհած է ։ Աստիւլ-Հաքը-Համիտ այդ ցաւը կը նստայ մեղմացնել՝ շատ փխիտ փայտի՛ն՝ Լանտոնի մէջ, ուր տարի երէ ի վեր Օսմանեան գեապանատան խորհրդականի պաշտօնն ունի ։

ՊէՏՏԻ ՊէՃ եւ Ռիֆաի ՊէՃ. — Թեմուշա (բեմ), այս է տնտեսոր հոշակաւոր հաւաքածուի մը որ կը պարտեակէ քանի թատերագութիւն, ստամ ու կատուի՛րդութիւն, ոմանը ինչնա-տիպ ու ոմանը թարգմանական, Ռիֆաի պէյի եւ Կեօրեկիսի հեղինակ Պէյարի պէյն աշխատակցութեամբ անապրուած ։

Այդ հաւաքածուն երկու անգամէն հրատարակուեցաւ, մասամբ՝ թրքո-թուսական պատերազմին առեւ, մասամբ թրքո սերպ պատերազմի միջոցին Հայրենասիրական գաղափարը կ'ողեւորէ Թեմուշայի խաղի՛րը որոնց բոլորքն ալ նիւթը զինուորական է ։

ԱՍՈՒՃ ԹԱՍԱՍՍ

(Վերջը յաջորդ թիւով)

Ճ ա մ բ ա մ

Ըստ անվանը աւեսաբանի մի, որուն բնագիրը ծանօթ է միայն երազողներուն ։

Քորը գեղջուկ մրտաբէն, յարդի դէղի մը վերայ
Նըստեր էր Մարիամ, բազուկներուն մէջ՝ բընած
Իր նորածնին ջընջուշ, եւ գորովով անսահման
Կը զիտէր անոր մանրիկ մարմնիկին զիրգ տըրփուռն
Անուշակ ջուճակն մէջ ։ Իր ըովիկը, Յովսէփ,
Միամիտ ու պարզուկ շինականի աչքերուն
Կը պարուրէր երջանիկ ու խանդակաթ նայուածքովն
Այդ պատկերը շնորհալի, զոր մեղմ լոյսով մը գողգողուն
Կ'ընկատուրէր կանխել մը խեղճ՝ գերանի մ'եղբը կախուած ։
Ու վեհափառ խաղաղութիւնն ամանային գիշերին
Ներս կը հոսէր լայն գոնէն, որ ցոյց կուտար հոն հեռուն՝
Թափանցիկ խաւարի մէջ ընացող գաշտեր մութ-կանաչ
Եւ անոնց վերեւ փայլող երկնի մը լիճ՝ անսահման

Ու Մարտի 1-ին հողերն զեռ մինչև խորը կը զգար
 Վրդովու մն անճառելի դոր ունեցաւ իր օրհնեալ
 Այն հրաշալի լուսածագին՝ կարծեց տեսնել իր մարմնն մօտ
 Շուշանափայլ երևումն աւետաւոր հրշտակին
 Որ ժպտեցաւ իրեն ժպտով մը գերմանական եւ ըսաւ .
 « Ուրախ եղիր , դի մանուկն որ ծոցիդ մէջ կը խաղայ ,
 « Մեծ պիտի լլայ , Աստուծոյ որդի պիտի անուանուի .
 « Անոր ձեռքով Տէրը կանգնէ՝ պիտի արթնոյր Դաւիթ ,
 « Եւ անոր իշխանութիւնն երբեք պիտի վերջ չունենայ : »

Եւ ահա ներս մտան յանկարծ երեք մողորը թաղակիր .
 Հեռաւոր իրենց երկրին մէջ , դրդեալաւ երևումն
 Արտասովոր այն աստղին որ ըս'ր էր իրենց հողայն
 Թէ նո՛ր թաղաւոր մ'երևելի մէջ պիտի ծնի
 Եւ թէ ան մեծ պիտի լլայ քան արքաները միծտոյն ,
 Ձեզըր էին իրենց առնն , իրենց մարդիկն ու երկիրն
 'Ի առաջնորդուած այդ նոյն աստղէն որ երկնքին վրայ կ'ցլար մշտ ,
 Կուգային խորհրդաւոր տեսնել մանուկն որ սահմանուած
 էր ըլլալ այդ թաղաւորն սքանչելագոր 'ւ աճնայաղի՞ .
 Մտան ներս աղքատիկ մըտուրէն՝ պերճ ու ոսկեւոռ
 Իրենց լայն ըզգեստներուն մէջ փաթկուած վեհաշուք ,
 Ու երկիր պաղին վըսեմ մանկանն առնաւ եւ անոր
 Նըխրեցին լիարուսն ոսկի , զըմուռն եւ կընդրուէ .
 Եւ ըսին . « Ողո՛սն , ո՛վ դուն որ , ինչպէ՛ս աստղը մեզ յայտնեց ,
 « Միմայն զեղեցկութեամբն ու քաղցրութեամբը քու սրտիդ
 « Պիտի ընել յաջողիս ինչ որ կարող չեղան երբեք
 « Մեր գիտութիւնը բոլոր ու մար գէնքի՛նն ու գանձերը : »

Յետոյ եկան խումբ մ'հովիւներ որ հրշտակի մ'երևամբ
 Իմացը էին մեծ , անդուգական ամախան
 Ու կուգային տեսնել մանուկն որ կոչուած էր փրկիչն ըլլալ .
 Եւ ծռակի ինայով , յափշտակուած , կը դիտէին
 Նիրհող Յիսուսը վարդաղեղ , ու կ'ըսէին՝ « Նրանի՛ ,
 « Բի՛ւր երանի մեր աչքերուն որ չը փակուած կը տեսնեն
 « Դարերէ՛ ի վեր ստասուած մեր Մեսիան ցանկալի .
 « Ու երանի՛ մանաւանդ քեզի , ո՛վ կին , զոր Տէրն ընտրեց
 « Եւ որ ծոցիդ մէջ սընուցիր այն որ վառէ պիտի նորէն
 « Մեր հինաւորաց ու տարաբաղդ տանը կանխեղ չի՛լած :
 « Օ՛հ , մեծցի՛ր , մեծցի՛ր շուտով , ո՛վ դուն , մանո՛ւկ աստուածային ,
 « Որ պիտի՛ մեզ մեր երկա՛յն գերութենէն ազատես .
 « Օրհնեա՛լ ըլլաւ դուն որ եկար , ո՛վ դուն զոր մեր մարգարէներն
 « Խոստացան ցաւերով բնաւաւորուած մեր խեղճ ազգին .
 « Պիտի կտորէ՛ս դուն չղի՛մաներն , պիտի վանէ՛ս դուն մեր խաւարն ,
 « Ու քեզմով պիտի ծագի վերջնապէս մեր գլխուն վերեւ
 « Արշալոյսն արդարութեան , երջանկութեան եւ սիրոյ : »

Եւ անա թընցաւ Մարիամին ու բոլոր
Այդ խանդոտ հողիներուն որ ղինքը հող կը պտտէին ,
Թընցաւ թէ կը պատուէր կը բացուէր ծածքը մըսուրին
Ու երկնքէն աստղալուստ , որ կ'երևար իր բովանդակ
Շըղկողութեանը մէջ վըսեմ , վար կ'իջնէին թեթևասլաց ,
Ճերմակ քնքուշ հոյլերով , ոգածածան հրէշտակներ ,
Որ կ'երգէին , աստղանքման աշուրներին լզմալմամբ
Յիսուս մանկան անհաւած , ու կ'ընէին իրենց լայն
Ու քաղցորոր նըւալով . « Փա՛ռք Աստուծոյ՝ երկնքին մէջ ,
Երկրի վըրայ խաղաղութի՛ւն , ու մարդոյ մէջ հաշտութի՛ւն ,
Վասն զի ծնաւ այսօր արքան սիրոյ , աստուածը բարութեան » :

Գինովցած այս բոլոր երկնային ու երկրային
Մեծարանքի ցոյցերէն որ կուգային պաշարել
Պըստէն իր արգանդին եւ որ անկից իր խի վըրայ
Կը թափէին՝ իր ճակատը փառքերով պըսակելով ,
Մարիամ ըզգաց անհուն հպարտութիւն մ'եւ անհուն
Ուրախութիւն մը որ իր սիրտն ողողեցին հեշտագին ,
Իր սի՛րտը միասիրտ , խոնարհ , աղքատ գեղձկուհի
Որ երբեք չէր երազած օրերուն մէջ իր մանկութեան
Թէ իրեն վիճակուէր պիտի այդ բաղդն արտաստելո՞ր՝
Ըլլալ մայր արբանբու մածագոյնին , որուն գահն
Յաւերժական սլիտի ըլլար եւ որուն սուրբ փառքն օտջեւ
Երկինք , երկիր անա աշխիւն խի ծնրաղիր կ'խոնարհէին .
Ու Մարգարէ , նրաութեամբ յափշտակուած , շըլացած ,
Արդէն տեսնել կը կարծէր ամբողջ պատկերը կեանքին
Իր որդւոյն , կ'անը մը լոյսով , երշնակութեամբ ու զօրութեամբ
Ճածանաչաւոր , կեանք մ'անվերջ եւ ա՛ւ ընդհատ յաղթանակի
Ու հրճուանքի , կ'անը մը որ միշտ պիտի ծագէր փթթնազարդ
Ինչպէս գարուն մի գեղարմական , մշտադըւարթ , յաւերժապառ .
Եւ իր սիրտը մայրական կը նըւաղէր ցնծութենէ :

Բայց անա ձայն մը յանկարծ , ձայն մը խո՛ւլ , խորհրդաւոր ,
Բարձրացաւ՝ անկուռոյթ կարծես վընի մը խորերէն .
Ձայն մը գածան եւ հըզօր , եւ որ սակայն մերթ կ'աննէր
Անպատու մը քաղցրութիւն մը զոր միայն նաւն ունի .
Եւ այդ ձայնը որ լուկ Մարիամին էր լըսելի ,
Ըսաւ . « Բաղդը որ քեզ վիճակուեցաւ , ո՛ր Մարգարէ ,
« Մեծերուն մէջ մեծ է իրօք . որպից արքայ պիտի ըլլայ ,
« Արքա՛յ սրտերու . եւ իր հողին պիտի հասնի
« Գեղեցիկութեան մ'աշխարհ մաքուր որ ապագայ դարերը զայն
« Պիտի պաշտեն իւր յայտնութիւն մը Գերազոյն Զօրութեան ,
« Բայց զիայն՝ այժմէն , ո՛վ կին , թէ զըմբռնակ անհունօրէն

« Ու ստակալի է այն ճամբան որմէ պէտք է զաւակդ անցնի ,
« Կտրենալու համար կըլլել մինչեւ բարձունքն այդ վերնասպան՝ . . .

« Մանկութիւնն անոր տրտում պիտի'լլայ , ծանր , եւ անըզբօս ,

« Վաղահաս Մրտածուքին բեռանը տակ արդէն կըլքած . . .

« Հրբալառ օրերուն մէջ իսկ ծաղկաշարդ պատանութեան ,

« Անոր սիրտն , անձնատուր՝ Գաղափարի մը հրմայքին ,

« Ամէն հաճոյք կըկրաւոր , ամէն գործով բնասանկան ,

« Ամէն կապ հողիղէն պիտի կարէ ու նետէ .

« Եւ քեզ իսկ , մայր կողիկի , քեզ իսկ զրմիշտ պիտի լըքէ

« Եւ օր մ'յանկալի՞ծ պիտի երթայ ամայութիւն մէջ անծանօթ

« Թողիլ մատաղ հասակին գեղեցկագոյն տարիները ,

« Մենութեան թաղծագին ու զօրացնող ծոցին մէջ ,

« Ետկալ մարդոց եւ Աստուծոյ , աշխարհի եւ երկնքի վրայ ,

« Պատրաստելի կարծրօրէն գործին որուն է կռուած :

« Եւ երբ դառնայ մարդկային ամբոխին միջ , այն սառն է

« Ու բուն տառն ահալի պիտի սլքսի իր կեանքին . —

« Գեղեցկութեամբ ու հանճարով շրջողօրէն օծարւած ,

« Հարուստ՝ այն ձիրքերով որ զօրութիւն ու հրճուանք

« Կուտան մարդոց , ան սակայն արհամարհէ պիտի միշտ

« Այդ ձիրքերն իր անձնական կըլանկութեամբ զործածել :

« Քիտի մինչայ միշտ աղքատ , թափառական , աներդիկ .

« Դժբաղդներուն , արկաններուն , խոնարհներուն , խեղճներուն

« Ընկե'րն ու եղբայրն եւ ըստիկե'րն ըլլայ պիտի .

« Իր սիրտն անսահման պիտի սարսռայ ու պատըստի

« Բոլոր թշուառներուն տառապանքովը բիրտանէ :

« Միայնակ , իր հոգեկան արիւնքութեամբ լոկ զինուած ,

« Քիտի ցցուի շարերուն զէմ , անոնց որոնք կը կեղեցին ,

« Կ'չահագործեն , կը խշուառնդին իրենց տրկար նրմանները ,

« Քիտի ցցուի կեղծողներուն , դաւողներուն , վատերուն զէմ ,

« Բոլոր անոնց որ բարութիւն , ճշմարտութեան աստուծոյն

« Կը հաշակեն զիրենք եւ լոկ Չարիքն ու Սուտը կը պաշտեն ,

« Քիտի ցցուի բոլոր անոնց զէմ որոնց պիղծ սիրտն , անմաքուր

« Հողին ու միտքը խարդախ՝ մարդոց միջեւ հեռ կը ցանեն

« Ու կորայր կըբօր զէմ կը գրգըռեն ու կը զինեն .

« Քիտի կրտուի , խօսքով միայն , բայց խօսքով մ'աւելի հօր

« Կան զէնքերն ամենամուր , Չարի բոլոր ուժերուն զէմ :

« Քիտի քանդիլ նըկրրաի տիրող օրէնքը հ'մեական ,

« Որէնքը կոյր , բիրտ Ո. Ժին , Աստուծոյն եւ Եսութեան .

« Քիտի հիմնէ օրէնք մը նոր , միայն Սիրտի վրայ հաստատուած :

« Եւ այդ յանդուգըն պոչքարով պիտի իր զէմ յարուցանէ

« Անհամար մեծագոր թշնամիներ մոլորին ,

« Եւ իր կեանքն իսկ վրասնդի պիտի դնէ վերջապէս

« Ան անոնք , որոնց համար պիտի ամէն բան զոհէ ,

« Պիտի զինքը մասնեն եւ կամ լըքեն եւ ուրանան . . .

« Զերբակալութի պիտի ան՝ իրը ոճրադործ մը հասարակ ,
 « Տխիբ գառութի , նախատութի ու մահուան դատաւարատութի .
 « Ըստաւաւոր մը կոտորած՝ ձեռք վ'ըրցնել պիտի յանդգնի
 « Անոր պայծառ , պաշտօնի , հրեւրակ մն երեսին .
 « Տխիբ կապին անոր ձեռքերն ու ձեռքիսն պիտի հիւսնեն
 « Պըտա՛կ մը վրէշեղէն , եւ պիտի զինէն ըստիպին
 « Իր ուսերուն խի վրայ կրկն խաշը ծանր ու սեւ
 « Որ իրեն մահ պիտի տայ . . . անոր անշնչին վրայ՝ հայհուէներ ,
 « Ծաղրանքներ ու շոնական անտրդանքներ պիտի նետուին
 « Արիւնաթոր իր երեսին . . . ու երբ խաշին վրայ դի՛ք դամնն ,
 « Ո՛չ մէկ բնկեր , ո՛չ մէկ եղբայր կամ համախոհ պիտի լլլայ հոն ,
 « Այլ երկու գ. դ զըսնիկ , անոր երկու քովը խաշուած ,
 « Եւ չորս բոլորն , ոտին տակ , վո՛նմակ մը վատ դահիճներու
 « Որոնք լեզի եւ քաղցր պիտի տան երբ՝ սրպակած՝
 « Կաթիլ մը ջուր տղաչէ . . . ու վայրագ տանջանքներու
 « Մէջ , ամենէն լրքուած , մեռնի՛ պիտի , մեռալ կրկնքին տակ .
 « Որ խո՛ւ պիտի մընայ անոր անձկոտ հաւարին . . .

« Ահա՛ ինչ որ կը սպասէ դուկիդ , ո՛վ մայր տարարադդ
 « Ու երջանիկ միանդամայն . ահա՛ ցաւի , արհուլիւրջի
 « Ու դառնութեան բաժակը սեւ զոր քու որդիդ պիտի խըմէ՝
 « Կատարելու համար հրակայ Գործը Երուն է կոշուած ,
 « — Զի առանց տառապելու անհրնար է մեծ ըլլալ ,
 « Եւ ոչ ոք աւելի մեծ է քան այն որ ամէ՛ն բան
 « Կը զո՛նէ՝ ամոքելու համար Թանձր ու հեղձուցիչ
 « Աղջամուղըր մարդկային ճակատադրին : »

Այսպէս ըսաւ

Զայնը մըտալ , — որ Ապրետամբ Հրեշտակին ձայնն էր թերեւս :
 Մարիամ որ , սահմեղած ու քարացած , ունկնդրիր էր
 Զարադուշակ այլ եւ ա՛յնքան եղբայրական այդ ձայնին ,
 Խորապէս վերգոյժուած՝ յուզմամբ մը բարդ եւ ուժեղ ,
 Ուր սարսափ կը խառնուէր տեսակ մը դառն ուրախութեան ,
 Կուրծքին վրայ՝ դրոյժով , ցաւով , վախով ու յորգանքով՝
 Սեղմէր իր մանկիկին , ու մեռելի պէս գունատած ,
 Բայց առանց չիթ մ'իսկ արցունք թափելու իր աչքերէն ,
 Մըմնջեց՝ « Թող ըլլայ ինչ որ պէ՛տք է որ ըլլայ : »

Փարիզ , Յունիս 1904

ԱՐՇԱՆ ԶՕՄԱՆԵԱՆ

